

Bedankt voor het downloaden van dit artikel. De artikelen uit de (online)tijdschriften van Uitgeverij Boom zijn auteursrechtelijk beschermd. U kunt er natuurlijk uit citeren (voorzien van een bronvermelding) maar voor reproductie in welke vorm dan ook moet toestemming aan de uitgever worden gevraagd.

Boom

Behoudens de in of krachtens de Auteurswet van 1912 gestelde uitzonderingen mag niets uit deze uitgave worden verveelvoudigd, opgeslagen in een geautomatiseerd gegevensbestand, of openbaar gemaakt, in enige vorm of op enige wijze, hetzij elektronisch, mechanisch door fotokopieën, opnamen of enig andere manier, zonder voorafgaande schriftelijke toestemming van de uitgever.

Voor zover het maken van kopieën uit deze uitgave is toegestaan op grond van artikelen 16h t/m 16m Auteurswet 1912 jo. Besluit van 27 november 2002, Stb 575, dient men de daarvoor wettelijk verschuldigde vergoeding te voldoen aan de Stichting Reprorecht te Hoofddorp (postbus 3060, 2130 KB, www.reprorecht.nl) of contact op te nemen met de uitgever voor het treffen van een rechtstreekse regeling in de zin van art. 16l, vijfde lid, Auteurswet 1912.

Voor het overnemen van gedeelte(n) uit deze uitgave in bloemlezingen, readers en andere compilatiewerken (artikel 16, Auteurswet 1912) kan men zich wenden tot de Stichting PRO (Stichting Publicatie- en Reproductierechten, postbus 3060, 2130 KB Hoofddorp, www.cedar.nl/pro).

No part of this book may be reproduced in any way whatsoever without the written permission of the publisher.

info@boomamsterdam.nl
www.boomuitgeversamsterdam.nl

De kunst van het loslaten

Op zoek naar een nieuwe ordening na de crisis moet het politieke midden laten zien dat het 't verschil maakt. Anders dreigt het jachtveld open te liggen voor extreme politieke krachten. Slagen hun gematigde tegenpolen erin een nieuw, verbindend doel voor de samenleving te formuleren? Het streven naar een rechtvaardige sanering van de staatsschuld kan zo'n hoger doel zijn, mits het wordt verbonden met een perspectief op een medemenselijke samenleving die een open blik op de wereld heeft. Dat biedt de kans in het debat de ideeënarmoede en het destructieve karakter van het rauwe extremisme te ontmaskeren. De christendemocratie heeft in dat debat goede papieren, dankzij een politieke ideologie waarvan het mensbeeld op vertrouwen is gefundeerd.

door *Marcel ten Hooven*

Hoofdredacteur van *Christen Democratische Verkenningen*.

IN HET JAAR DAT DE VRIJE WERELD HET twintigjarig jubileum viert van de val van de Muur, verkeert de economische orde die destijds voorgoed heette te triomferen in een ernstige crisis. Daaruit blijkt eens te meer de wijsheid om voorzichtig te zijn met het opeisen van het onbetwifelbare gelijk van wat mensenwerk is, zoals een economische orde. We spreken ook niet over zomaar een crisis. De inherente noodzaak van het kapitalisme om jaar in, jaar uit groei te genereren, overvraagt de wereld en haar hulpbronnen, met de voedsel-, energie- en klimaatcrisis als gevolg.

Aan de andere kant kennen we nog geen ander systeem dat beter is in het aanjagen van de menselijke vindingrijkheid en de efficiënte afstemming van vraag en aanbod, met behoud van de grootste mogelijke vrijheid. Alternatieven als het staatssocialisme zijn zowel voor mens als milieu van

een diepe treurnis gebleken. ‘De inherente ondeugd van kapitalisme is de ongelijke verdeling van zegeningen, de inherente deugd van socialisme is de gelijke verdeling van ellende’, zei Winston Churchill al.

Voor andere alternatieven, zoals de Noordwest-Europese sociale markt-economie of het Aziatische model, geldt dat zij tot de kern teruggebracht niets anders zijn dan varianten op het kapitalisme. Ziedaar het probleem

*Op de oude voet doorgaan is
geen reële optie, maar wat
dan wel?*

waar de wereld voor staat nu de noodzaak zich aandient te zoeken naar nieuwe vormen van ordening in antwoord op de meervoudige crisis. Vooralsnog geldt voor het kapitalisme wat Churchill in een andere, vaak aangehaalde oneliner

opmerkte over de democratie: ‘Democratie is de slechtste regeringsvorm, met uitzondering van alle andere die we hebben geprobeerd.’

Op de oude voet doorgaan is geen reële optie, althans voor wie de problemen serieus neemt. Maar wat dan wel? Het besef dat zich geen reëel alternatief voor het kapitalisme aandient noopt tot bescheidenheid. Toch dwingt de crisis om, binnen de grenzen die dit besef trekt, een zienswijze te ontwikkelen op een ordening die enige zekerheid biedt over een leefbare toekomst. De vrije wereld heeft dat eerder gedaan, in reactie op de grote depressie van de jaren dertig en de ‘stagflatie’ van de jaren zeventig, en in beide gevallen was dat niet zonder succes. De inzet van deze editie van *Christen Democratische Verkenningen* is aan deze gedachtevorming een bijdrage te leveren, opdat het herstel van de crisis van nu ook een perspectief op een betere toekomst biedt.

De economische crisis staat niet op zichzelf, zo betogen ook Bovenberg en Wijffels in deze CDV. Volgens hen is zij een manifestatie van het fenomeen dat mensen hun grenzen onvoldoende erkennen, waarbij zij niet alleen doelen op financiële grenzen, maar ook op ecologische, verstandelijke en morele. Daarbij komt dat hoewel de mens al eeuwenlang kampt met tekorten, de klimaat-, voedsel- en energiecrises van nu zich op een mondiale schaal afspelen. Daarmee zijn het relatief nieuwe vraagstukken die om nieuwe antwoorden vragen, in tegenstelling tot de economische crisis, waarin beleidsmakers kunnen putten uit de lessen van het verleden. Bij de duurzaamheids crises is bovendien het draagvermogen van de planeet in het geding, anders dan bij de economische inzakking. Al eerder zei Herman Wijffels daarom dat de uitweg moet worden gevonden in een versnelde ecologisering van de economie, niet in een simpel herstel van hoe het was vóór de recessie.¹

Al met al moet de zoektocht naar een andere ordening een breder ter-

rein dan de economie bestrijken en tevens de sociale en maatschappelijke verhoudingen in ogenschouw nemen. Dat gebeurt in deze editie van CDV.

Het politieke belang van deze zoektocht is groot. Blijft een perspectief op betere tijden uit, dan kan dat het jachtveld openleggen voor extreme politieke krachten en ook de blik van Nederland naar binnen keren, ten koste van de tolerantie en de internationale oriëntatie van ons land. De verantwoordelijkheid om dat te voorkomen ligt in de eerste plaats bij het brede midden in de Nederlandse politiek, de politieke partijen die een zekere mate van stabiliteit in de democratie brengen dankzij hun bestuurlijke ervaring. Dat heeft deze partijen, het CDA niet in de laatste plaats, geoefend in de omgang met culturele, religieuze tegenstellingen en met verschillen in normen, waarden en omgangsvormen, waardoor ze als vanzelf naar een zekere gematigdheid neigen.

Met andere woorden, het politieke midden moet in zijn antwoord op de crisis laten zien dat het 't verschil maakt. De politiek, vaak verguisd als betekenisloos spel aan het Binnenhof, doet er wel degelijk toe, zeker in tijden van nood.

In de nasleep van de crisis, nu het gaat om de zoektocht naar een toekomstbestendige orde, moge het belang van de politiek blijken uit het feit dat de keuze voor de ene of de andere ordening óók een impliciete keuze is voor richtinggevende waarden. Het maakt nogal wat uit op grond van welk mensbeeld deze keuze wordt gemaakt. Is dat het beeld van het individu dat louter voor zichzelf, van moment tot moment leeft en permanent zijn eigenbelang in het oog houdt? Dat is de utilitaristische mensvisie die in het neoliberalisme is geklonken. De christendemocratie daarentegen heeft vanouds aandacht voor de veelheid van relaties die mensen onderhouden en voor de morele inhoud van die relaties. Behalve een individu, wiens waardigheid is verbonden met vrijheid, gelijkwaardigheid en solidariteit, is de mens een relationeel wezen, dat de zin van zijn bestaan ook aan anderen ontleent. Niemand leeft voor zichzelf, niemand sterft voor zichzelf, om met Paulus te spreken. Dat vergt een zeker vertrouwen over en weer dat niemand zich onverantwoordelijk gedraagt en ten koste van de vrijheid van de ander zijn eigen belang veiligstelt.

Op grond van deze relationele visie op de mens verzet de christendemocratie zich tegen de gedachte dat er een tegenstelling bestaat tussen individu en gemeenschap, recht en plicht, vrijheid en gebondenheid. Dat zijn niet zozeer tegenstellingen, als wel keerzijden van dezelfde verhoudingen. De een bestaat niet zonder de ander.² Dat is de rode draad in zowel de katholieke sociale leer, waarover Paul van Geest en Herman Kaiser in dit nummer spreken, als in het protestantse sociale denken, waarover Govert Buijs schrijft.

De christendemocratie heeft vanuit dat perspectief een andere zienswijze op het eigen belang. Om vooruit te komen, is het noodzakelijk door te zetten, jezelf voortdurend verder te ontwikkelen in vaardigheden en intellect, je behoeftes te temperen en je eigenbelang te bemiddelen met dat van anderen. Dat zijn deugden die floreren in een omgeving waarin mensen het vermogen moeten ontwikkelen om met anderen rekening te houden.

* * *

Met de val van de Muur werd het neoliberale economische denken, waarvoor de Amerikaanse president Ronald Reagan en de Britse premier Margaret Thatcher in de jaren daarvoor de weg hadden bereid, dominant in de wereld. Het neoliberalisme nam het stokje over van de keynesiaanse economische orde die in reactie op de grote depressie van de jaren dertig was gevestigd, het model van het 'getemde' kapitalisme, met een gemengde economie, een strategisch handelende overheid, regulering, institutionele inbedding van de financiële markten en collectieve arbeidsverhoudingen.³ De lessen van de jaren dertig zijn niet vergeefs geweest. Dat de kredietcrisis geen acute en diepe vraaguitval heeft veroorzaakt, zoals destijds gebeurde na de krach van 1929, is te danken aan het directe, diepgaande ingrijpen van overheden bij het uitbreken van de crisis. Zij reddden de systeembanken van de ondergang en voorkwamen zo dat de geldtransacties acuut stopten.

Dat neemt niet weg dat het keynesiaanse economische stelsel zelf al sinds de jaren zeventig aan rot leed door de 'stagflatie' die het in de hand bleek te werken, de combinatie van geldontwaarding en stagnatie. Het neoliberalisme dat sindsdien opkwam was daarop een reactie. Het recept was spiegelbeeldig aan dat van het 'getemde' kapitalisme. De overheid trok zich terug, gaf de financiële markten vrij en ontgliuisterde de economie met maatregelen als liberalisering, deregulering en privatisering.

'Nu is deze naïeve kapitalistische droom aan gruzelementen gevallen', aldus het kabinet-Balkenende, 'de droom waarin markten het als vanzelf altijd goed doen, overheden niets te bieden hebben en geld vooral moet rollen, maakt niet uit hoeveel, maakt niet uit waarnaartoe.'⁴ Herman Wijffels meent dat in de neoliberale orde het 'sociaal darwinisme' dominant is geworden, waardoor de notie dat de mens de schepping heeft te bewerken en te bewaren uit beeld raakt. Volgens hem dreigt het idee dat de ander er is om hem een poot uit te draaien tot de normale zeden te gaan behoren.⁵

De politiek is dus gedwongen zich opnieuw te oriënteren in het denken over de gewenste economische ordening na het keynesianisme en het neoliberalisme. De naschok van de kredietcrisis manifesteert zich in oplopende werkloosheid, dalende belastinginkomsten, lage dekkingsgraden

bij pensioenfondsen, een naar verwachting langdurig lager groeipeil en, bovenal, in steil stijgende staatsschulden. Het is bovendien nog de vraag in hoeverre het voorzichtige herstel dat zich lijkt af te tekenen zal standhouden op het moment dat de overheidsimpulsen zijn uitgewerkt.

Nederland staat de komende jaren voor een zware beproeving, met de opdracht na de crisis de tering naar de nering te zetten en de staatsschuld terug te brengen tot een beheersbare omvang. Voorlopige ramingen houden het erop dat de overheidsuitgaven met een vijfde moeten worden teruggedrongen, om te voorkomen dat volgende generaties de lasten van nu op hun schouders krijgen. Dat betekent onherroepelijk dat allerlei voorzieningen die thans voor burgers vanzelfsprekend zijn ter discussie komen te staan, óók op het terrein van basiszekerheden als wonen, zorg, onderwijs, werk, sociale zekerheid, arbeid.

Deze ‘kunst van het loslaten’ zal het nodige van de spankracht van de samenleving vergen en daarom een bron van spanningen kunnen zijn. Het noodgedwongen afscheid van oude zekerheden en vanzelfsprekendheden vraagt om politiek vakmanschap, om te voorkomen dat wantrouwen bezit neemt van de bevolking en antisysteempartijen hun kans grijpen.⁷ Dat vakmanschap houdt in dat de politiek eerlijk is en geen illusies wekt over een aanpassingsbeleid dat geen enkel offer vergt en kan volstaan met een simpel teruggrijpen op oude recepten. Tegelijkertijd mag van de politiek worden gevraagd dat zij de offers eerlijk verdeelt en ervoor waakt dat nieuwe tegenstellingen in de samenleving verder aanscherpen, zoals die tussen jong en oud, autochtoon en allochtoon, hoog- en laagopgeleid.

Met zo’n krachtproef kan het landsbestuur de burgers alleen aan zijn zijde houden als de samenleving op een stevige vertrouwensbasis rust. En daarop kunnen we niet gerust zijn, gezien het antwoord dat het Sociaal en Cultureel Planbureau steeds weer krijgt als het de burgers naar hun welbevinden vraagt: ‘Met mij gaat het goed, met de samenleving slecht.’ Des te groter is het probleem waarvoor de politiek staat als zij van mensen vraagt zich te oefenen in de ‘kunst van het loslaten’. Daar komt bij dat zij de burgers geen vertrouwd beeld kan schetsen van hoe de maatschappij eruit zal zien na de noodzakelijke aanpassingen. Dat zal niet een samenleving met de oude, vertrouwde verzorgingsstaat zijn, die financieel een loden last was en bovendien was vastgelopen in een systeem dat burgers onvrij en afhankelijk maakte. Een terugkeer naar een neoliberale volkshuishouding is evenmin een reëel alternatief. Moreel is dat onwenselijk gezien het eendimensionale, materialistische mensbeeld waarop het zich baseert, economisch is het onverantwoord gezien het risico op een nieuwe financiële crisis, met alle gevaren van dien voor een ineenstorting van de wereld-economie.

De politiek moet de burgers, die toch al onbehaaglijk zijn over de toestand van de samenleving, dus meevragen voor een tocht naar het onbekende, op zoek naar een ordening die nog niet bestaat en nog niet bestaan

Het geheim van hun aantrekkingskracht schuilt in hun illusoire beeld dat Nederland weer kan worden zoals het ooit was

heeft. Ter relativering zij gezegd dat dit dramatischer klinkt dan het in de beleving van de meeste mensen zal zijn. Het geheel van ordenende instituties als de rechtsstaat, de democratie, het maatschappelijk middenveld, de markt en de overheid zal immers niet drastisch van aanzien veranderen. Eerder dan in hun kerntaken zullen de verande-

ringen zich voordoen in hun onderlinge betrekkingen, de reikwijdte van hun handelen, hun verantwoordelijkheden.

In het noodzakelijke beroep op mensen om oude zekerheden en vanzelfsprekendheden desnoods los te laten, lijkt het politieke midden in het nadeel ten opzichte van flankpartijen, zowel ter linker- als ter rechterzijde, die inspelen op angst voor het onbekende. Het geheim van hun aantrekkingskracht schuilt in hun illusoire beeld dat Nederland weer kan worden zoals het ooit was. Al vóór de crisis was in de groeiende electorale steun voor de groepering van Wilders en de SP een trek naar de flanken zichtbaar. Bij de vlucht naar de rechterflank lijkt het vooral te gaan om het angstgevoel dat de ‘eigen’ cultuur en de nationale identiteit op het spel staan, door de komst van migranten met een andere culturele achtergrond en een ander geloof. Die angst speelt bij de vlucht naar de linkerkant ook mee, naast de vrees voor een neoliberale Europapolitiek die de verzorgingsstaat ontmantelt en buitenlanders in staat stelt de banen ‘in te pikken’.

Het beeld rijst van burgers die hun persoonlijk geluk van buitenaf bedreigd zien door krachten waarop zij geen greep hebben, de politiek voorop, en dat verhalen op partijen die zij, vanwege hun internationale oriëntatie en pro-Europese beleid, verantwoordelijk houden voor het ‘binnenhalen’ van deze bedreigingen. Het gevaar dat dreigt is dat het maatschappelijk onbehagen de vorm van ressentiment aanneemt, een wrok die zich tegen anderen keert of tegen de democratie en de rechtsstaat als zodanig. Beide vormen van ressentiment zijn al zichtbaar, in het ongenoegen dat zich richt tegen moslims of tegen ‘Haags gedoe’.

Het is geen toeval dat pvv en SP elkaar vinden in hun geharnaste verzet tegen de verhoging van de pensioenleeftijd tot 67. Beide appelleren daarmee aan het verlangen naar voorbije tijden, met een behaaglijke verzorgingsstaat en een arbeidsmarkt zonder immigranten. Maar zowel pro-

tectionistisch nationalisme als verzorgingsstaatconservatisme houdt een valse belofte van behoud van oude zekerheden in. Beide recepten vergen de opzegging van internationale rechtsstatelijke verdragen, een afscheid van het Europese engagement en van de internationale solidariteit, dan wel een terugkeer van een verzorgingsstaat die mensen niet emancipeerde maar juist afhankelijk maakte.

Een isolationistische en protectionistische politiek waarbij Nederland zich terugtrekt achter de dijken is dus niet realistisch. Zo'n politiek zou zowel de internationale rechtsordelijke beginselen als de institutionele structuur die het Westen na de oorlog vrede bracht, vormgegeven in organisaties als de NAVO en de EU, onder zware druk zetten. Ook de christendemocraat Ernst Hirsch Ballin, de minister van Justitie, pleitte in het najaar van 2009 voor een tolerant, pluralistisch, internationaal georiënteerd Nederland en voor een herwaardering van verscheidenheid.⁷ 'Culturele en religieuze verscheidenheid, gecombineerd met tolerantie, kan een ingrediënt zijn voor een duurzame, krachtige staat. Pluriformiteit zet aan tot dynamiek, competitie en innovatie en legt daarmee de basis voor voor-spoed', zei hij.

Al eerder constateerde Hirsch Ballin dat tolerantie, oftewel de erkenning van verschillen, onontbeerlijk is om een vruchtbaar klimaat te scheppen voor een allochtone middenklasse die haar talenten en vaardigheden voor Nederland kan aanwenden. Dat is geen overbodige luxe met het oog op de tekorten die zich binnen afzienbare tijd op de arbeidsmarkt zullen voordoen, als gevolg van de vergrijzing. Ook de WRR wijst op de negatieve economische gevolgen van 'afsluitgedrag' ten opzichte van de buitenwereld: 'De sfeer van onzekerheid in Nederland heeft navelstaarderij in de hand gewerkt en is niet bevorderlijk geweest voor een open, creatief klimaat waarin Nederlanders de wereld als een mogelijkheid zien en niet als een bedreiging.'⁸ Om dezelfde reden wijst werkgeversvoorman Niek Jan van Kesteren een kabinet met de groepering van Wilders af. Het 'antibuitenlandersbeleid van de PVV' is volgens hem schadelijk voor een open economie als de Nederlandse.

Ook staatssecretaris Timmermans (Europese Zaken) beschrijft de verscheidenheid in de samenleving als een bron van kracht: 'Geen mens is sterker dan hij die het zelfvertrouwen heeft om de wereld door andermans ogen te zien.'⁹ Uit een studie die Amy Chua, hoogleraar aan de Amerikaanse Yale Law School, verrichtte naar goed presterende naties, bleek tolerantie het geheim van dat succes te zijn. Uit de wederwaardigheden van de hypermachten uit de geschiedenis, vanaf het Achaemenidische rijk en het Romeinse Rijk in de oudheid, via de Republiek der Nederlanden in de Gouden Eeuw tot de VS nu, blijkt dat zij hun groei en bloei dankten aan

de aantrekkingskracht die zij uitoefenden op het intellectuele toptalent en de wetenschappelijke pioniers in de wereld. Deze voorhoede voelde zich in deze landen thuis dankzij de tolerantie die er voor hun etnische en cul-

*Het gebrek aan realisme van
de flankpartijen biedt dus
kansen aan het politieke
midden*

turele eigenheid heerste. Steevast zette de neergang zich in vanaf het moment dat zo'n land de steven wendde naar een assimilatiepolitiek en een uitsluitingsbeleid jegens 'niet-assimileerbare groepen' omarmde.¹⁰

Het gebrek aan realisme van de flankpartijen biedt dus kansen aan het politieke midden, vanouds de stabiele factor in het Nederlandse bestel. Dat vergt van de partijen in het midden wel dat zij weten waar zij zelf staan en zich niet van de wijs laten brengen door electorale angst voor de partijen ter linker- en rechterzijde.

En waar staat het midden nu? Voor een succesvol beroep op de burgers om oude zekerheden en vanzelfsprekendheden los te laten, mocht dat noodzakelijk zijn, is het nodig dat de middenpartijen zich die vraag stellen en zich bezinnen op de actualiteit van hun gedachtegoed. Hoe steviger en doordachter hun verhaal, hoe meer overtuigingskracht zij tegenover de kiezers kunnen ontplooien. Wat betekent dat voor de christendemocratie?

Spraakmakende CDA'ers, onder wie Jan Peter Balkenende, Wim van de Donk en Piet Hein Donner, delen de analyse van Bovenberg en Wijffels dat mensen hun grenzen onvoldoende erkennen en respecteren. De crisis, zowel de economische als de ecologische, heeft dat zichtbaar gemaakt. De economische crisis, door Marc Chavannes getypeerd als het falen van het 'egokapitalisme',¹¹ is aangejaagd doordat banken in hun winstbejag al te riskante leningen verstrekten en consumenten krediet op krediet namen om hun materiële verlangens direct te bevredigen, ook als dat hun draagkracht te boven ging. En de ecologische crisis is ontstaan doordat mensen meer van de aarde vragen dan zij kan geven.

In de christendemocratische visie geldt daarom dat wie profiteert van vrijheid, ook de verantwoordelijkheid heeft daar zorgvuldig mee om te gaan. 'Deze tijd vraagt om een nieuwe invulling en borging van wat een gerechte samenleving is. Vrijheid is daarvoor niet genoeg. Het vergt een duurzaam en verantwoord gebruik van mogelijkheden', zei Donner.¹² Balkenende betoogt dat de gewenste economische ordening berust op principes als verantwoordelijkheid en integriteit, meer dan op praktische afspraken.¹³ 'Deze crisis biedt de ruimte om ethische afwegingen en overwegingen weer een plek te geven', zei hij.

Wim van de Donk meent dat duurzame vrijheid is gediend met verant-

woordelijkheid en zelfbeheersing. Hij wijst erop dat het blinde geloof in de markt de noodzaak veronachtzaamt van corrigerende instituties die waarden als zelfbeheersing belichamen. Het Rijnlandse model, waarin de onderneming wordt beschouwd als een organisch samenwerkingsverband van kapitaal en arbeid, voorziet volgens hem in zulke instituties, zoals overlegorganen van werkgevers en werknemers.¹⁴ Van de Donk: ‘In het Rijnlandse model is op het terrein van de sociale economie de idee geïncorporeerd dat vrijheid wordt begrensd door verantwoordelijkheid.’¹⁵ Ook in haar mensbeeld verbindt de christendemocratie verantwoordelijkheid met vrijheid. Dat verwijst naar rechten maar óók naar plichten jegens de medemens. De mens gaat niet geheel in zichzelf op, maar heeft deel aan vele gemeenschappen, zoals het gezin, de school, de werkkring, het vrijwilligerswerk en velerlei verenigingen. Dat zijn de leerscholen voor burgerschap, oftewel de verantwoordelijkheid die de mens als burger jegens anderen heeft. In contacten met anderen ervaart hij de noodzaak van solidariteit, oriënteert hij zich op belangen die hemzelf overstijgen en ontwikkelt hij vaardigheden om met anderen samen te werken. Christendemocraten hechten daarom belang aan het goed functioneren van maatschappelijke verbanden, vanuit de gedachte dat burgers daarin het best tot hun recht komen. Dat is de leidende idee in de ideologie van de christendemocratie.

Maar dan moet dat middenveld wel op orde zijn. Hoe is het daarmee gesteld? Sommige organisaties zijn niet meer dan oude, lege staketsels, desnoods met overheidssteun overeind gehouden, die pretenderen te spreken namens een eensgezinde achterban, hoewel deze allang aan sociale fragmentatie ten offer is gevallen. Ook mogen delen van het middenveld als semioverheid worden bestempeld, verweven als zij zijn met de overheid, zowel organisatorisch als financieel. Dat is de erfenis van de periode waarin de overheid, hand in hand met het particulier initiatief, de verzorgingsstaat uitbouwde tot een bouwwerk waarin zij zich aansprakelijk stelde voor een reeks sociale rechten. Met andere woorden, het middenveld bevindt zich niet meer in het midden, sinds het de staat is ingezogen.

Dat is de reden waarom in deze editie van CDV uitgebreid bij de staat van het middenveld wordt stilgestaan, aan de hand van een essay van de Kamerleden Jan Jacob van Dijk, Pieter Omtzigt en Hein Pieper. Het CDA kan kracht winnen in zijn politieke concurrentiestrijd met de flanken als het zijn eigen gedachtegoed over de *civil society* op orde brengt. Niet alles wat ‘middenveld’ heet is dáárom goed en bij voorbaat verzekerd van steun van de christendemocraten. Onder de valse vlag van middenveld zijn op allerlei terreinen van het maatschappelijk leven, zoals in de sfeer van het wonen en de zorg, commerciële marktpartijen of semistaatsorganen actief – zonder meer nuttige organisaties maar allesbehalve leerscholen voor burger-

schap. Het CDA, luidt ook de boodschap van Van Dijk, Omtzigt en Pieper, moet dat onderscheid scherper markeren, om zo nieuwe diepte te geven aan het ideële denken over de rol van het middenveld in het maatschappelijk activeren van mensen.

Meer ideologische stevigheid kan de christendemocraten krachtiger wapenen tegenover de flanken. Dat dient het verderstreckende belang van het behoud van een krachtig midden in de Nederlandse politiek.

Dat belang kan ook worden bevorderd als de partijen die de Nederlandse bestuurstraditie vertegenwoordigen, erin slagen een nieuw, verbindend doel voor de samenleving te formuleren. Ernst Hirsch Ballin schreef het maatschappelijk ongenoegen eerder toe aan het gebrek aan identificatie van de Nederlanders met een op de toekomst gericht, gezamenlijk project dat de moeite waard is om na te streven. Een project dat we met z'n allen kunnen associëren met Nederland in Europa, Nederland in de wereld en Nederland in de eenentwintigste eeuw. 'De vooruitgang heeft nu geen verbindend effect', zei hij. 'De mensen missen een hoger doel.'¹⁶

Hij is niet de enige die deze analyse maakt. Een veelomvattend, lastig project kan als een kristallisatiepunt in de politiek werken, waarbij de bokken van de schapen worden gescheiden.¹⁷ De Nederlandse politieke geschiedenis kent meer van die kristallisatiemomenten, zoals de sociale kwestie rond 1900, de wederopbouw na de oorlog en het economisch herstelbeleid na de oliecrises van de jaren zeventig. In al die gevallen neigden de Nederlanders naar redelijkheid en niet naar extremisme. Ten tijde van de sociale kwestie legden de confessionele partijen dankzij hun gestage groei de basis voor hun 'Coalitie', de dominante factor in de Nederlandse politiek in het interbellum. In de wederopbouwjaren domineerden de gematigde krachten van de rooms-rode coalitie van de 'wethouder van Nederland', Willem Drees. In de jaren tachtig kreeg de christendemocraat Ruud Lubbers de dank van de kiezers voor zijn herstelbeleid. Hij bewees daarmee het bestaansrecht van het net gevormde CDA en dwong de PvdA terug te komen van haar polarisatiestrategie, waarmee de sociaaldemocraten destijds beoogden het midden te vermalen en een tweedeling tussen links en rechts te forceren.

Thans kan het streven naar een doeltreffende, maar rechtvaardige sanering van de staatsschuld zo'n hoger doel zijn dat identificatie van de Nederlanders met de toekomst mogelijk maakt, mits het wordt verbonden met een perspectief op een samenleving die wordt gekenmerkt door medemenselijkheid, tolerantie en een open blik op de wereld. Dat biedt de gematigde krachten de kans in het politieke debat de ideeënarmoede en het destructieve karakter van het rauwe extremisme te ontmaskeren.

De christendemocratie, geworteld in de christelijke traditie van hoop,

heeft in dat debat goede papieren, dankzij een politieke ideologie waarvan het mensbeeld op vertrouwen is gefundeerd. Dat is geen naïef vertrouwen dat tot niets verplicht. Het veronderstelt een tweezijdige, wederkerige rela-

Vertrouwen veronderstelt een tweezijdige, wederkerige relatie, waarin niemand ten koste van de ander zijn eigen belang veiligstelt

tie, waarin vertrouwen over en weer bestaat dat niemand zich onverantwoordelijk gedraagt en ten koste van de ander zijn eigen belang veiligstelt. Het uitgangspunt is de betrouwbaarheid van de ander, vooropgesteld dat hij zich houdt aan wat is afgesproken. Op die manier schept vertrouwen de ruimte die nodig is om verantwoordelijkheid

te kunnen dragen en kan het een einde maken aan de overregulering die als vanzelf met georganiseerd wantrouwen meekomt. Daarmee is vertrouwen geen ‘vrijheid, blijheid’. Wie het vertrouwen beschaamt moet daarop kunnen worden aangesproken, of desnoods met een sanctie getroffen.

Onder deze voorwaarden vertrouwt de christendemocratie op de kracht van mensen en hun onderlinge verbanden om de schokken in hun bestaan op te vangen. Mensen staan daarin niet alleen. Onontbeerlijk is een goed functionerende maatschappelijk omgeving. De organisaties van de burgers zelf, oftewel het maatschappelijke middenveld, behoren tot deze omgeving, maar ook de instituties van democratie en rechtsstaat. Mede daarom is in deze inleidende beschouwing over het thema van de wintereditie van CDV een breder perspectief gekozen. Er staat nogal wat op het spel, in de nasleep van de crisis.

Noten

- 1 Uit een ongepubliceerde voordracht van Herman Wijffels voor het Christelijk Sociaal Congres van 27 augustus 2009.
- 2 Zie Piet Hein Donner, ‘Een kat in een vreemd pakhuis?’ Voordracht op het symposium ‘Christenen in de politiek’, georganiseerd door het Wetenschappelijke Instituut voor het CDV en de Vrije Universiteit, 6 mei 2009.
- 3 Zie ook Anton Hemerijck, ‘The institutional legacy of the crisis of global capitalism’, in: Anton Hemerijck, Ben Knapen en Ellen van Doorne (red.), *Aftershocks. Economic crisis and insti-*

tutional choice (pp. 13-52). Amsterdam: Amsterdam University Press, 2009.

- 4 http://www.minfin.nl/Organisatie/Minister_Bos/In_de_Tweede_Kamer/Aanbiedingsspeeches/Prinsjesdag_2009.
- 5 Zie noot 1.
- 6 De hoogleraar parlementaire geschiedenis Joop van den Berg roept op tot meer ‘waakzaamheid’ voor de opkomst van antisysteempartijen: ‘Temeer (...) nu (de vaderlandse democratie) lijdt onder een buitengewoon slonzige omgang met de instituties van de natie: het zichzelf door publicitair stuntwerk mutilerende parlement, dat bovendien zijn gezag ernstig overschat; de onbeheerste

- kritiek op justitie en rechterlijke macht; het kleinburgerlijke en benepen afgeven op de kosten van het Koninklijk Huis. Allemaal instituties die geenszins boven kritiek verheven zijn, maar tegelijk zo kwetsbaar dat wij er maar beter een beetje zuinig op kunnen zijn.' Joop van den Berg, 'Koortsige democratie', column op www.parlement.com, 23 oktober 2009.
- 7 'Artikel 1 in drievoud. Eerste Gelijke Behandelingslezing minister Hirsch Ballin.' Rede van minister Hirsch Ballin bij de viering van het vijftienjarig bestaan van de Commissie Gelijke Behandeling (cgb), 10 november 2009. <http://www.justitie.nl/actueel/toespraken/archief-2009/9110artikel-1-in-drievoud-eerste-gelijke-behandelingslezing-minister-hirschballin.aspx?cp=34&cs=3151>.
- 8 Malou van Hintum en Marcel ten Hooven, 'Eerherstel van de polder', *Vrij Nederland* 68 (2007), nr. 7 (17 februari), pp. 14-15, 17-18.
- 9 www.minbuza.nl/nl/Actueel/Toespraken_bewindslieden/2009/11/Toespraak_staatssecretaris_Timmermans_naar_aanleiding_van_TEDx_Amsterdam.
- 10 Amy Chua, *Wereldrijk voor een dag. Over de opkomst en ondergang van hypermachten*. Amsterdam: Nieuw Amsterdam, 2009, pp. 24-25 en 388-389.
- 11 Marc Chavannes, 'Weg met het ego-kapitalisme', in: *NRC Handelsblad*, 30 december 2008.
- 12 Rede van Piet Hein Donner bij de netwerkbijeenkomst van de Stichting Christelijk Sociaal Congres op 28 augustus 2008 in Doorn.
- 13 Jan Peter Balkenende, 'Sterker uit de crisis met Rijndeltamodel', *NRC Handelsblad*, 19 mei 2009. Zie ook Jan Peter Balkenende, 'De christelijk-sociale beweging op een keerpunt', *Christen Democratische Verkenningen* (1999), nr. 2, pp. 12-25.
- 14 Zie daarover onder meer Raymond Gradus, 'Zorgen voor een markt met iets meer moraal', *Christen Democratische Verkenningen* (1999), nr. 2, pp. 34-42.
- 15 Marcel ten Hooven, 'De oude codes doorbroken. In gesprek met Wim van de Donk & Paul Schnabel', in: Marcel ten Hooven e.a. (red.), *De kracht van zelfbeheersing* (cdv Winter 2008). Amsterdam: Boom, 2008, pp. 132-141.
- 16 Marcel ten Hooven en Jan Prij, 'Tegen de valse tegenstellingen. In gesprek met Ernst Hirsch Ballin', in: Marcel ten Hooven e.a. (red.), *Benauwd in het midden* (cdv Zomer 2008). Amsterdam: Boom, 2008, pp. 96-102.
- 17 Zie ook Hans Goslinga, 'Het politieke midden komt terug', *Trouw*, 17 september 2009.